

A Muller e o Mar: Divina

Por: José Manuel Dopazo Entenza

Colaborador externo do Instituto da Lingua Galega
(Universidade de Santiago de Compostela)

Son pacifista pero estou enfadada. Cando escribo, rebentan violentas ás dun paxaro namorado. As revolucións lévanse a cabo cando derrubamos fronteiras. Inventando, desfacendo e refacendo bailes. Chocando coas xeracións anteriores e co poder. Continuamente o poder nos amedrenta pero temos que ser capaces de pasarlle por encima. Desfacer, matar ese abuso de autoridade.

Somos libres para actuar.

Lupe Gómez

As mulleres levan movendo o mundo desde tempos inmemoriais. Cargan con el ao lombo e turran como dunha xena rabuda. Ficolles agulletado no cordón umbilical e, a través del, nútreñse dese poder telúrico que consegue que todas e cada unha delas voguen baixo unha única voz facéndoo xirar día tras día.

Por suposto, trátase dunha metáfora. Así e todo, como en calquera boa metáfora, existe parte de realidade. E é innegábel que as mulleres remexeron nas entrañas da terra da Illa de Ons os últimos douscentos anos: labrando, sementando, canalizando a auga para a rega, lavando a roupa, facendo medrar novas xeracións de mulleres... Con todo, non podemos afastar o pensamento do feito mesmo de se tratar dunha illa. De tal modo, estas mulleres non só furgaron na terra, senón que rabuñaron nos cons e nas laxes e, por suposto, abriron as augas do mar que as viu nacer, como Moisés fixo co Mar Vermello.

Unha destas mulleres foi Divina Otero Vidal, nacida no Cucorno en 1933 e que, tristemente, navegou cara a unha nova illa da man de Caronte en 2017. Por sorte, un anaqüño mínimo da súa memoria ficou retido connosco grazas a que me permitiu gravala o 12 de setembro de 2013, xunto á súa filla Amparo. Sirva este artigo como unha homenaxe a Divina e á súa amabilidade, así como a todas as outras mulleres que foron e son imperecedoiras como o granito que pisamos cada día de Pereiró ao Centulo, agora con parada inescusábel no Cucorno. Xa en 2010, o Señor Fransisco, tío de Divina, afirmaba contundentemente que as mulleres traballaban tanto ou máis que os homes:

Casa de Divina en 2012. Arquivo Dopazo

Despois xa nor metemos ór barco[s] xa, pero a terra traballábase ighual, eh! Ata que se vén pa Bueu traballábase sempre. E ar mulleres traballaban tamén. A[s] mullere[s] ighual. No mar iba[n] ós perçébex. Ór perçebes ar mulleres, ao pulpo non, pero ó preçebe iba[n], e á gharça —que lle chaman a gharfa ás álghar do mar, nós chamámo[s]lle marullo—, porque o compraban moito, disque era pár mediçina[s], entende[s]? Marullo do bo compraban.

Iba a muller e traía a dorna carghada sempre, eh! Pero ten habido moito temporal e aínda así carghaban-a dorna. Ten metido a çen e a dou[s]çentos quilos. Viñan no último mar.e. E ar mulleres andaban alí, tamén, a iso. E ó preçebe andaban moito alghunhas, alghunhas! E de[s] pois á terra. A muller na terra é a que traballa, porque o home iba pó mar.e. E hai mullere[s] que labraba[n] tamén, eh! Era traballo. Era escravo.

Era tan escravo recoller o marullo das praias, cargalo na dorna e esperar longas xornadas a que secase! Agardaren a hora en que a maré baixase para apañar percebes, rabuñando nas rochas coas mans e sen unha corda que as amalloe á vida. Era realmente duro o labor das mulleres. Tanto que en moitos casos xa baixaban ás pedras con dez ou doce anos. É o caso de Rosalía. Veciña tamén do Cucorno, que me relataba en 2012 a súa primeira experiencia:

Eu fun pó preçebe de deç ánor, mira. Andaba miña irmán co meu pai. Dispoir miña irmá casouse e quedei eu. Eu era pequena, tería deç ou doce ano[s] mái[s] non tiña!

Un auténtico atentado contra a infancia. Cortóuselles as ás a moitas destas nenas no momento máis tenro para lles pór unha raspa nunha man e unha rede na outra. Un labor herdado de nais a fillas. De pais a fillas tamén. E o peso do orbe cae máis unha vez sobre as súas cabezas, aínda que non leven mulido.

Foron moitas as que deambularon polo granito húmido da Illa, como acróbatas funámbulas realizando os exercicios propios co fin de recolleren o alimento das pedras. Así o testemuña Carme a Viúda:

Eu teño ido móitar vécex á[s] Sías e a Sálv[o]ra, todo na dorna. Ibamos nós.e, ar mullé-res.e, pero alghunhas, que non son todas.

Para a supervivencia é fundamental a memoria. Transmitir o saber dunhas ás outras. Mais tamén recoñecer o labor das que as precederon:

Boas precebeiras eran tres ou catro. Vouchas a nombrar: Siña Margarita a do Ratonero; Cándida, que é miña nai; e Laura, a muller de [I]Sidoro, que aghora xa morreu. Ésax eran preçe-beiras de primeira porque os homes tiñan un barco —O Ratonero e mair Margarita, e [I]Sidoro e mair Laura tiñan un barco antre os catro— e en ver de meter mariñeiros, iban elas a axudarlle a eles. E iban aos aparellos a mais iban ó preçebe. E fono toda a vida a vender.e.

E nóx aprendémox o ofício con elas. Porque eu.e aprendino con miña nai, que fomos seis irmáns —seir mulleres— e ninkunha ten o ofício má[i]x que eu sola. Porque ela[s] tiñanlle medo e non querían ir a aprender.e. Pero eu non, era de.sa.çidida. Fun e aprendín. Esí luchamos ca nos vida sempre.

Última fotografía de Divina, co neto no colo. Arquivo familia

Loitaron sempre, así é. E continúan a loitar. É de ben nacidas sermos agradecidas, e iso vese na memoria da tribo. De como o saber dos cons se lles lega, de igual modo que o tesouro máis valioso, a quen recibe nas mans o testemuño eterno nesta carreira de fondo. E a modestia. Corre polas veas destas mulleres a humildade a canda os glóbulos vermello e o osíxeno. Non teñen maiores ínfulas. Deberan decorrer os camiños coa altiveza e a suficiencia precisas. Mais non. Abaixan a cabeza, asumen un novo rol e permiten que o mundo continúe a xirar.

Así mesmo era Divina. Malia o seu nome, que a endeusaba. Ela non considerou nunca que traballase no mar. Levaba a marca de ser muller nun mundo de homes. Elas non andaban no mar. Ese era o oficio reservado para os homes. Elas tan só recollían o algazo. Unicamente ían aos percebeos. Varexaban a dorna para recoller a herba na Olsa ou ir buscar víveres a terra. Mais iso non era traballar no mar. E pensaban así porque se debían encargar de todo o labor da casa. Por iso, postular sen máis o poder de termar do vento coa ostaga, non se podía considerar traballo, senón liberdade:

Eu ó mar non, que non me deixaban ir.e, se non eu ghustaríame ir.e. Iba móitar veces cando era así, chavala. Lovabame meu pai, que iba ós calamares, a pexcar así tamén. E iba, pero non me levaba. Non me quería lovar, non.

Divina co seu home na Illa de Olsa. Arquivo familiar

Divina relatava con plena conciencia de causa o xeito en que se realizaban os labores marítimos. De primeiras con certa reticencia, pois a mácula de anhelar ter sido mariñeira aínda a impregnaba. Mais, ao pouco, desenvolvía paso a paso todo o proceso:

Á lura, tiraba a petera, así, pó largho. E despois.e, iba alando pa arriba hasta que viña. Cando a sentía, tiraba.

Así, tal e como o esforzo diario das mulleres non suscitaba maior interese, o produto que elas extraían tampouco supuña gran cousa, por suposto, no lugar de onde proviña. Para onde ía era ben acollido, alienando por completo os anacos de vida que arrastrou co fin de ter ese manxar sobre a mesa. O cume de todo este proceso é o propio rexeitamento do seu produto:

E ó pe[r]cebe nór non lle dabamos importancia. Ántes.e, ibas a eles e vendíámoslos, pero se sobraba: “deixache alghún pa comer?” “non, que eu...”. Non se quería! Eu hasta lle... inda lle teño hox[e] manía! Inda parece que lle teño manía a iso... E agora, pa comer un precebe, anda moi requerido. E as çentolas, abría a veda e iban e traían a capachos pá casa e a xente non lle daba importancia.

Divina foi tamén transmisora do saber silenciado. Legounos os nomes de quen a precederon nos labores do mar, rompendo co establecido socialmente:

Pero aquí había mulleres que iban a pexcar coma os homes, eh. E iban ó polbo, si. Sarita xa iba, e a finada de Laura, unha veçiña que tiñamos nós equí, tamén. E iban ó precebe!

Ela ben sabía do camiño aberto por Laura e Sarita. Ela era consciente do labor iniciado, que despois continuou namentres llo permitiron. Ela erixiuse cariátide do templo da historia a través do esforzo das súas mans de percebeira e o desacato da súa alma con sede de autodeterminación:

[Para] collelo xa hai unha[s] raspas. Aghora xa os collen doutra maneira, que aghora teñen outras cousas tamén. E andan amarrados e teñen unhos traxes. Antes levabamos unhas raxpas e, donde había, [a]pañábámoslos. E, ó mirar que tiñáamor máis ou menos, á casa! Xa traíá-mos.e, esí, unhos cubos e, ó enche-lo cubo, xa se viña.

Pero bueno, eu móitar veces tampouco no-iba... Iba a excapar. Acórdame que a primeira vez que fun, meu pai non me deixaba ir.e, e [d]espois[s] fun cun tío e ghanei deçasete mil pesetas. Daquela era bastante. Dixen eu “mira aghura!”.

E non só desouviu as prohibicións da familia para ir ao percebe, senón que foi ao mar coma calquera outra muller –ou máis ben moza– da súa época. Cargaban a dorna de herba e toxo para os animais e facían recados da familia en curtas singraduras á terra:

Ai, na dorna iba, porque na dorna ibamos a buscar o pasto pa lle dar aos animais, alá a aquela illa [A Onsa]. E ibamos nunha dorna tan pequena... e viñámos.e, que a dorna iba así [por riba dos límites]. Ai, na dorna fun móitar veces! E alá, á Lançaza, ó viño. A buscar or barríler de viño ibamos alá, á parte da Lançada, na dorna. Eu na dorna iba ben.

Por suposto, era indispensábel vogar! Esa arte ancestral que as continúa a ligar á eternidade. Amarrar o remo ás mans. Amarrar as mans ao remo. Amarrarse ás arelas de liberdade infundidas polo vento que aloumiña a cara no verán:

Divina traballando nos bares da Illa de Ons. Arquivo familiar (1)

Eu? voghar? e logho!? Tiña-lle que axudar ó que iba, si vamos or dou[s] solos ou si iba con outra. Iba moita[s] veces cunha chavala que había alí [no Cucorno], que era a miña amigha. E cando nos levaba o pai dela, e cando o meu. Entónçes.e, tiñámo[s]lle que axudar, que pa iso nor levaba.

Levábanos á mañán e recullíanos á noite, porque eles iban a pexcar.e, e nós ibamos a buscar o viño e xa nolo viñan traer. Eran barriles así de trinta litros, traíamos así.e, pequenos porque eran barcas pequenas.

Así e todo, aínda non consideraba que fose ocupación. Quen traballaban eran os homes. Levar a cana para orientar a dorna, ese era oficio. Vogar podía calquera. Con todo, sempre escollían dúas mulleres para aforraren eles os esforzos...

Eu iba nésar dornas cando tiña que ir, e non me mareei nunca. E teño ido a moer a Portonovo, que xa ibáamor dúas casas, hum? E, claro, ó ir tiñalle que axudar. Iba un home con dúar mulleres para lle axudar. Ar dúar mullérer voghaban a unha un remo e a outra a outro, home claro!, é así.

Un labor fino como as filigranas e delicado como a ourivería son *peccata minuta* ao lado do manexo da vela. Controlar o vento, domealo de popa e de proa. Bolinar, capear, varexar. Navegar a barlovento e a sotavento. Esta é a verdadeira fazaña. Esta é a arte máis complicada de controlar. Por ese motivo, a esta habelencia Divina tíñalle certo respecto e mesmo medo:

Ai, a vela fun móitar veces. [A dorna] tiña un palo e, [d]ispois.e, içaban a vela e levábana ben. Pero eu coa vela tiña moito medo. A vela lovábase cando había vento e, ó haber vento, a dorna iba así [deitada] e eu xa... se había vento, eu xa non quería ir.

É comprensíbel que non quixese ir. Percorrían a xeografía galega desde Fisterra á Guarda encordoados á vida tan só pola ostaga, a forza do sortillame e a enteireza das cadernas. As dornas son cunchas de noz que aboian no mar a mercé do vento. Calquera descoido podía provocar un naufraxio. E iso levábao marcado a ferro Divina desde mui nena:

Antes íbase ás alphas pa vender, chamabámo[s]lle marullo. Ibamos alá a Couso e á[s] Çias. Hasta temos ido a Sálvora. Unha ver viñáamor de aí de Couso e vén vento e chorei cantidá. E meu pai dixo que non me levaba máis. Quedei alá aghachada... Eramos catro e eu rompín a chorar.e. E ela a anghancharme así a camisa, así, a anghancharme pa que non me dera... Pero eu choraba. Dixen eu “non veño máis, eh”. Ó ter a vela, fechei os ollos e dixen eu “leva a vela, eu non veño”. Como viñáamor moi carghados, içaron a vela pa chegharmor máis pronto. Chorei cantidá, si. Eu iba millor a remos anque me a.rebentara a voghar, pero á vela non quería porque tiña moito medo, porque tumbaba [a dorna], fighurábaseme a min que tumbaba.

Divina baixando desde O Cucorno co seu home

A pesar de todo o que viviu, Divina posuía un sorriso que atravesaba a alma de quen o recibise, deixándolle unha sensación de alegría permanente. Contaba con total tranquilidade e sen rastro de presunción o que para ela supuxo unha normalidade na vida. É o momento, por fin, de lle demostrar a valía das súas fazañas, que están mui por riba das historias épicas relatadas por Homero na *Odisea*, por Robert L. Stevenson na *Illa do Tesouro* ou por Jules Verne en *20.000 leguas baixo o mar*.

Divina, igual que todas as mulleres da Illa de Ons e boa parte da costa galega, protagonizou a súa propia aventura, tan intensa e interesante coma a de Ulises, Jim Hawking ou o capitán Nemo. En verdade, a historia de Divina está á altura do *Vello e o Mar* de Hemingway, pois no seu silencio atesourou unha amizade inherente a quen loita co mar e polo mar. Ela buscou o seu oco no mundo abrindo as augas padexada tras padexada. Vogou cara á illa da liberdade sen mollar a punta do refaixo. Procurou existir a pesar de quen non llo puxo doado. Que pode haber máis heroico ca iso?